

ماهیاره پنج تومان پرداخت می کرد که من فقط یکبار آن را دریافت کردم. طلاب بیشتر از درآمد موقوفات مدارس اداره می شدند. مدرسه سلیمان خان به هر یک از طلاب از درآمد موقوفه ماهیاره ۲۵ تومان شهریه می داد. مدرسه نواب از درآمد موقوفه‌ای که داشت به هر یک از طلاب ماهیاره ۱۲-۱۰ تومان پرداخت می کرد. مدرسه میرزا جعفر از درآمد موقوفه سالیانه مبلغ مختصری به طلاب می داد موقوفات آن مدرسه سالها در دست آستان مقدسه بود و مرحوم آیت الله کفای با زحمت فراوان هر سال مبلغی را وصول و بین طلاب تقسیم می کرد. این وضع نابسامان، عده‌ای از ما طلاب را بر آن داشت تا نامه‌ای به مرجع بزرگ حضرت آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی بنویسیم و از ایشان بخواهیم شهریه‌ای برای طلاب حوزه مشهد مقرر بکنند. متن نامه را من نوشتم. مرحوم ابوی نقل می کردند: از قضا وقتی نامه شما به دست مرحوم سید ابوالحسن رسید من خدمت ایشان بودم. بالاخره ایشان موافقت کردند ولی نمایندگان اخذ وجوهات عمل نکردند و در این گیرودار، آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی درگذشت. پس از آنکه مرحوم بروجردی زعامت حوزه‌های علمیه را در دست گرفتند به طلاب مشهد به طور مستمر شهریه‌ای می پرداختند. درعین حال وضع شهریه طلاب مشهد تا این اواخر رضایت بخش نبود. طلاب از راه تبلیغ زندگی را اداره می کردند. بهترین دوران شهریه مشهد دورانی بود که حضرت امام رحمة الله علیه شهریه دادند و اینک آیت الله خویی هم شهریه نسبتاً خوبی می دهند.

◀ از کیفیت دروس حوزه علمیه مشهد و اساتید و روش های آنان بر ایمان بگوئید.
چند نفر از بزرگان بودند که سطوح را تدریس می کردند از جمله مرحوم حاج میرزا احمد مدرس یزدی بود. یکی دیگر از مدرسین مرحوم آیت الله حاج شیخ کاظم دامغانی بود که

امتیاز دوم حوزه مشهد، فلسفه بود. در آن زمان چند نفر از بزرگان فلسفه تدریس می کردند. درس فلسفه از رونق و شکوهی خاص برخوردار بود. مدرسین عمده فلسفه در آن زمان مرحوم حاج فاضل خراسانی، مرحوم آقابزرگ شهیدی و فرزندش میرزا مهدی و شیخ الله یزدی بودند. اما در عصر ما مرحوم شیخ سیف الله آلیسی، سید ابوالقاسم الهی، شیخ مجتبی قزوینی و میرزا جواد آقا تهرانی بودند. حوزه مشهد هم از نظر علمی که در آن تدریس می شد و هم از نظر رجالی که در آن پرورش یافته بود ممتاز بود. بسیاری از فضلاء نجف که بعدها از مراجع بنام شدند در حوزه علمیه مشهد درس خوانده بودند از جمله آیات عظام مرحوم حاج سید محمود شاهرودی، مرحوم آقا شیخ محمد علی کاظمینی، مرحوم حاج میرزا حسن بجنوردی و حضرت آقای خویی و...

◀ پس از قیام خونین گوهرشاد دربار رضاخان و دولت با حوزه علمیه مشهد چه برخوردی داشتند؟

پس از آن جریان مدارس را تعطیل کردند و طلاب به ناچار راهی حوزه علمیه نجف و قم شدند. مدرسه میرزا جعفر که از مدارس بزرگ و مهم مشهد بود مرکز سنگ تراشی برای سنگ فرش صحن های آستان قدس شده بود. البته قبل از بستن مدارس، دستگاه برای برچیدن حوزه علمیه مشهد برنامه ریزی کرده بود. طلاب را مجبور می کردند که برای تعیین رتبه و حقوق ماهیاره طبق برنامه دولت امتحان بدهند.

◀ در آن برهه ای که حضرت عالی در مشهد به تحصیل اشتغال داشتید وضع شهریه طلاب چگونه بود؟

در آن زمان شهریه درخوری به طلاب پرداخت نمی شد. مرحوم آیت الله نهاوندی که بسیار با وجاهت بود و طلاب و فضلا در نماز جماعت وی شرکت می کردند و مرجع وجوهات هم بود فقط مدت کمی با اصرار فضلا به هر یک از طلاب